

ДЕЯКІ ТАКТИЧНІ ЗАХОДИ ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

SOME TACTICAL MEASURES TO OVERCOME THE COUNTERACTION DURING THE INVESTIGATION OF OFFICIAL CRIMES

Ромців О.І.,

здобувач кафедри кримінального права і процесу
Інституту права та психології

Національного університету «Львівська політехніка»

Статтю присвячено висвітленню окремих тактичних заходів подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності. Розглянуто умови формування ефективної тактичної моделі нейтралізації такої протидії. Виділено найбільш ефективні тактичні прийоми подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності.

Ключові слова: злочин, службова діяльність, протидія, розслідування, тактичні заходи.

Статья посвящена освещению отдельных тактических мер преодоления противодействия при расследовании преступлений в сфере служебной деятельности. Рассмотрены условия формирования эффективной тактической модели нейтрализации такого противодействия. Выделены наиболее действенные тактические приемы преодоления противодействия расследованию преступлений в сфере служебной деятельности.

Ключевые слова: преступление, служебная деятельность, противодействие, расследование, тактические меры.

The article is dedicated to coverage of separate tactical measures in overcoming counteraction in case of crime investigation in the sphere of official activity. The conditions of formation of effective tactical model neutralization of such counteraction were considered. There were highlighted the most efficient tactical methods of overcoming counteraction in crime investigation of official activity sphere

Key words: crime, service activities, combating, investigation, tactical measures.

Постановка проблеми. Подолання негативних наслідків будь-якого явища соціального, державного, правового буття являє собою певну систему дій різноманітного характеру, направлених на нейтралізацію шкоди, спричиненої цим явищем, і на запобігання його рецидиву. Для того щоб подолання такого явища було ефективним, системі дій, яка являє собою це явище, протиставляється інша система дій, що його нейтралізує та унеможливорює. Переводячи цю тезу в площину криміналістики й завдань нашого дослідження, варто вказати, що процес подолання протидії повинен бути адекватним самій протидії і становити таку саму систему, яка реально здатна нейтралізувати її шкідливі наслідки та унеможливити надалі її вияви. Саме тому у вітчизняній і закордонній криміналістичній літературі не раз робились спроби виокремити вчення про протидію в окрему криміналістичну теорію та визначити її місце в системі криміналістики, доводячи тезу про системність дій щодо протидії розслідуванню й підтверджуючи глибоке державно-соціальне коріння цього явища.

Стан дослідження. Звертаючись до аналізу наукової літератури з приводу виявлення як такого, можна констатувати, що власне цьому питанню було приділено досить багато уваги серед вітчизняних і закордонних учених (Р. С. Белкін, В. Бахін, О. Александренко та багато інших). Однак, незважаючи на низку принципово важливих положень, сформульованих у працях зазначених науковців, питання тактичного забезпечення подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності взагалі не розглядалися.

Тому **метою статті** є дослідження специфіки тактичного забезпечення подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності й вироблення основних тактичних засобів і прийомів для нейтралізації такої протидії

Виклад основного матеріалу. Одним із базових принципів будь-якої людської діяльності є системність. Вона полягає в тривалому постійному здійсненні певних дій, пов'язаних між собою і спрямованих на досягнення єдиної мети. Отже, принцип системності в філософському значенні відповідає об'єднанню взаємодіючих частин певного об'єкта в ціле від-

повідно до визначеної структури [1, с. 52–58]. Ключовими ознаками системи, на думку деяких сучасних філософів, є такі: цілісність, взаємодія, структурованість. «Цілісність» передбачає внутрішню єдність об'єкта, об'єднаність усіх його частин [2, с. 689]. Поняття «взаємодія» використовується для позначення зв'язку між певними явищами [2, с. 68], а термін «структурованість» відповідає необхідності організованості, тобто структурі певної системи [2, с. 673]. Розглядаючи ці тези через призму тактики протидії розслідуванню, варто визнати, що цьому явищу притаманні абсолютно такі самі ознаки. Так, під «цілісністю» треба розуміти об'єднаність усіх тактичних дій двома ознаками. Перша з них полягає в тому, що проводить їх певна визначена законом особа, яка має на це право, а друга – такі дії об'єднані єдиною метою. «Взаємодія» в нашому випадку – це взаємозалежність, певним чином послідовність, тобто проведення дій і заходів у підпорядкованому єдиним задумом порядку та черговості. А «структурованість» розуміється як необхідність у процесі роботи слідчому побудувати ефективну тактичну модель подолання протидії розслідуванню дії, у межах якої будуть об'єднані не тільки метою, а і єдиним задумом.

Отже, системність у створенні та запровадженні ефективної тактичної моделі протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності є головним чинником, який повинен повністю зумовлювати дії слідчого щодо подолання такої протидії.

Варто зазначити, що слідчому треба мати в своєму розпорядженні кілька варіантів поведінки на випадок змінюваності слідчої ситуації й працювати на випередження дій злочинця, тобто коли про протидію ще й не йдеться. Тут на допомогу можуть прийти такі запобіжні заходи, як профілактичні бесіди з потенційними суб'єктами такої протидії, термінове висвітлення позиції слідчого у пресі по резонансних справах, забезпечення першочергового вилучення документів, речей або затримання злочинця, запровадження заходів щодо встановлення нагляду за цією справою Генеральної прокуратури України, депутатського контролю тощо.

Якщо ж запобіжні заходи не принесли бажаних результатів і слідчий починає виявляти певні ознаки протидії,

він повинен розробити приблизні плани залежно від ступеня небезпеки запроваджуваної протидії. Послідовність дій слідчого на цьому етапі повинна бути така:

- збирання та вивчення даних про обстановку протидії й суб'єктів, які протидіють;
- визначення завдань пріоритету й черговості їх вирішення;
- вироблення прогностичних версій стосовно можливих результатів дій щодо подолання протидії, урахуваючи всі можливі та наявні засоби й сили;
- прийняття тактичних рішень про запровадження конкретних заходів подолання протидії;
- упровадження цих рішень у процес розслідування у вигляді конкретних заходів;
- аналіз результатів упровадження таких рішень і коректування своїх подальших дій на основі результатів проведеного аналізу.

Надалі системність тактичної моделі подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності полягає в постійному, але гнучкому (з урахуванням конкретних обставин слідчої ситуації) запровадженні комплексу організаційних, процесуальних та інших дій щодо нейтралізації протидії й притягнення винних до відповідальності. У випадку невдалої реалізації вказаних дій слідчий у жодному разі не повинен припиняти проведення вказаного комплексу заходів, а мусить, зробивши певні висновки, змінювати застосовану тактичну модель подолання протидії, підлаштовуючи її під конкретні обставини й ті можливості, що є в нього в наявності.

Для ефективного впровадження тактичної моделі протидії розслідуванню службових злочинів під час її побудови слідчий повинен урахувати також психотип суб'єкта протидії та власний психотип, адже це структурно і якісно зумовлює існування вказаної моделі. Так, наприклад, молодому й недосвідченому слідчому важко розраховувати на успіх у допиті досвідченого злочинця, тому йому рекомендовано продумати низку тактичних комбінацій для проведення такої слідчої дії, можливо, із залученням інших осіб (керівника слідчого відділу, досвідченого оперативного працівника; у справах про службові злочини – спеціаліста, бухгалтера, експерта й ін.).

Оскільки виникнення протидії (складної взаємодії двох суб'єктів із взаємовиключними цілями) у ході розслідування передбачає вироблення та застосування його суб'єктами визначеної лінії поведінки [3, с. 87–88], то мета вказаної тактичної моделі подолання протидії полягає у примушуванні суб'єктів протидії обирати таку лінію поведінки, яка, з одного боку, дає слідчому змогу якісно, вчасно й ефективно розслідувати злочин, а з іншого – не заважає іншим учасникам кримінального провадження реалізовувати свої права та виконувати свої процесуальні обов'язки.

Ще однією важливою умовою формування ефективної тактичної моделі нейтралізації протидії є постійний моніторинг сторони, яка протидіє, з метою прогнозування дій її представників (підозрюваного, адвоката тощо) або завчасного виявлення ознак протидії, що розпочинається [4, с. 46]. При цьому на особливу увагу заслуговує адвокат, адже він є законним представником підозрюваного й відпрацьовує легальну сторону протидії. Найчастіше саме з боку адвокатів виявляється найбільш витончена, основана на ґрунтовному знанні кримінального процесу та наявних у ньому прогалин протидія. У таких справах обвинувачені, їхні адвокати не хestують ніякими (у тому числі й протиправними) способами задля захисту своїх клієнтів. За даними О. Александренко, 32,2% адвокатів протидіяли розслідуванню та судовому розгляду, з них 75% причиною протидії зазначили прагнення виконати свій професійний обов'язок, у тому числі всіма можливими способами [5, с. 104].

Наступною умовою формування вказаної моделі є встановлення пріоритету прийняття обґрунтованих рішень над

ризиковими й постійний аналіз своїх слабких місць і слабких місць суб'єктів протидії. Слабкі місця можуть знаходитись як в окремої особистості, так і в комплексі тих засобів, що запроваджуються під час протидії. До таких, які слідчий може використати під час побудови ефективної тактичної моделі нейтралізації протидії, можна зарахувати недоліки, окремі звички й особливості психіки окремої людини (заздрість, ревність тощо), дискредитувальні матеріали (факти біографії тощо) [3, с. 108–109, 111].

Одним із тактичних засобів подолання протидії розслідуванню є використання фактора раптовості, сутність якого полягає в такій організації слідчої роботи, що забезпечує непередбаченість змісту й характеру дій слідчого для сторони, яка протидіє [6, с. 145]. Метою раптовості процесуальних дій є досягнення ефекту несподіванки, як наслідок, позбавлення сторони, яка протидіє, можливості застосування продуманого плану перешкоджання слідству.

Для забезпечення «превентивного» подолання можливої протидії розслідуванню з боку правоохоронців у справах про злочини у сфері службової діяльності, як слушно відзначає О. Топільська, варто активно використовувати можливості прокурорського нагляду за дотриманням законів органами дізнання та досудового слідства, опитуючи певних осіб і витребовуючи необхідні документи, створюючи вигляд загальної перевірки та не акцентуючи уваги на конкретних питаннях. Це надасть змогу не лише зібрати окремі важливі дані, а й віддалити той момент, із якого правоохоронці зрозуміють справжній напрям перевірки та можуть розпочати активну протидію зі свого боку [7, с. 38].

Теорія і практика протидії злочинності свідчить про наявність великого досвіду, напрацьованого в напрямі подолання протидії розслідуванню, у тому числі й у тактичній площині. Тому спробуємо виділити найбільш ефективні тактичні прийоми подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності.

1. На першочерговому етапі:

- застосування аудіо-, відеозапису проведення затримання «на гарячому» осіб, які вчинили злочин;
- одночасне затримання всіх членів організованого злочинного формування (організованої групи, злочинної організації), причетних до вчинення розслідуваних злочинів;
- затримання осіб під час проведення розширених нарад, у присутності колег різного рангу та посад задля досягнення широкого соціального резонансу, за можливості із залученням засобів масової інформації (далі – ЗМІ);
- обов'язкове вилучення оригіналів документів, що підтверджують місце роботи в реальному часі та посадові інструкції злочинця, для запобігання звільненню його з посади «попередньою датою»;
- проведення першочергових слідчих дій, максимально відкритих для громадськості (з урахуванням слідчої ситуації), де як понятих залучати працівників ЗМІ для реального висвітлення обставин справи «із перших рук». Так, наприклад, проводячи обшук у хабарника або розкрадача в його помешканні, яке зазвичай являє собою сучасну велику будівлю із дорогим інтер'єром та іншими ознаками розкоші, що не можуть бути доступними чиновникам із їхньою офіційною зарплатою;
- застосування аудіо-, відеозапису проведення перших допитів осіб, які вчинили злочин, і свідків тощо.

2. На наступних етапах досудового розслідування:

- одночасне провадження обшуків у місцях передбачуваного місцезнаходження знарядь, засобів учинення злочинів, викраденого майна, щоб зацікавлені особи не змогли їх переховати;
- повторні допити з урахуванням результатів проведення експертиз тощо.

Потрібно визнати, що прийняття рішення про протидію та осмислення його реалізації є продуктом життєдіяльності ціннісної, інтелектуальної й психологічної сфер.

Тому деякі фахівці з криміналістики (Р. Белкін, А. Дулов, А. Ратинов та ін.) досить давно дійшли висновку, що під час формування тактичної стратегії подолання протидії розслідуванню вплив варто здійснювати саме на ці аспекти людини. Боротьба між слідчим і суб'єктами протидії має передусім інтелектуальний характер, що має специфічну форму – боротьбу за інформацію. Загальна мета таких методів впливу – дезорганізувати інтелектуальні зусилля супротивника, унести хаос у його плани [3, с. 120]. Шляхів для такого впливу є достатньо, але найбільш прийнятними для нас у випадку подолання протидії по злочинах у сфері службової діяльності є такі:

- створення максимально суперечливої картини злочину, якою, на думку сторони, що протидіє, володіє слідчий [8, с. 134–141];

- навантаження великим обсягом бухгалтерської, технічної та іншої інформації або тривале перенавантаження мисленнєвих процесів (таке можливе у випадках, коли під час допиту слідчий ставить перед підозрюваним мисленнєве завдання, треба оперувати великим обсягом інформації, даних, у результаті чого виникають мисленнєві перевантаження й відбувається збій) [9, с. 137];

- дезорганізація волі особи, котра протидіє, шляхом створення впевненості в неможливості подолати труднощі на шляху до конкретної мети тощо [3, с. 123];

- формування в підозрюваного уявлень реального характеру, вигідних слідчому, наприклад, повідомлення про затримання співучасника та обрання йому запобіжного заходу у вигляді арешту [10, с. 170];

- формування в суб'єкта протидії помилкових цілей, досягнення яких призведе до програвання з його боку ситуації (наприклад, підштовхнути злочинців переховати документи, що мають доказове значення, з метою схопити його «на гарячому»);

- формування в суб'єкта протидії помилкового уявлення про цілі окремих дій слідчого, завдяки чому реальна мета залишається прихованою та не викликає негативної реакції, за рахунок чого досягається без проблем тощо.

Перераховані методи не вичерпують усього арсеналу засобів впливу на психологічну та інтелектуальну сферу суб'єктів протидії під час її подолання, але нам вони видаються найбільш ефективними під час припинення перешкоджання розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності.

Під час розслідування злочинів цієї категорії окремою проблемою стоїть повернення шкоди, спричиненої державі учиненими службовими злочинами. Більше того, приховування майна, нажитого злочинним шляхом за рахунок учинених злочинів, справедливо можна вважати окремим видом протидії розслідуванню. Тому, на нашу думку, варто ставити питання про надання доступу слідчому (за умови особистого пароля, який буде ідентифікувати правоохо-

ронця (місце роботи, звання, посада, число й місяць, рік звернення) і зміст інформації, яка витребувалась до всіх можливих систем обліків рухомого та нерухомого майна, даних про закордонні поїздки, декларування доходів тощо.

Це надасть можливість відстежити придбання певними особами нерухомості, реєстрацію автомобілів на своє ім'я чи на ім'я родичів, придбання путівок для закордонних поїздок, що може побічно свідчити про те, що потерпілий, свідок отримали «компенсацію» за відмову подання заяви про скоєний злочин, замовчування відомих їм обставин події тощо. Стосовно підозрюваних (обвинувачених) такі відомості можуть слугувати попередженням про намір приховати викрадене майно від обшуку, конфіскації; сховатися від слідства тощо [5, с. 125].

Більше того, вважаємо доцільним створити певну структуру при Міністерстві юстиції України, яка б конкретно займалась пошуком, арештом і поверненням усіх цінностей, коштів і майна, які були набуті злочинним шляхом або брали участь у злочинних схемах тощо. Паралельно постає питання про керівництво й розпорядження такими активами та збереження їх цінності під час проведення досудового розслідування й судового розгляду відповідних справ, оскільки таке майно може бути у вигляді не тільки грошей, цінностей, а й рухомого та нерухомого майна (підприємства, будівлі, автомобілі тощо). Вирішення таких питань також має покладатись на таку окрему структуру, яка буде максимально прозора й підзвітна громадськості, Верховній Раді України, Кабміну України чи іншим органам.

Важливим аспектом вирішення цього питання є запровадження винагороди особам, котрі знають місцезнаходження злочинця, злочинно набутого майна, засобів, знарядь, документів, які мають стосунок до справи. Слідча практика засвідчує, що ці можливості практично не використовуються, хоча ефект від їх застосування може бути суттєвим. Так, згідно із зарубіжними даними, які наводяться в літературі, кількість таких повідомлень громадян істотно підвищується за одночасної матеріальної винагороди заявників і збереження їх анонімності. Цей підхід засвідчив свою ефективність у США, Канаді, коли за досить короткий термін було розкрито багато злочинів і повернуто викрадене майно на значну суму [11, с. 32–33].

Висновки. Отже, організаційно-тактичні заходи зумовлюють побудову організаційно-тактичної моделі дій слідчого щодо подолання протидії по цій категорії злочинів, де стрижневими елементами такої моделі повинні стати системність слідчих дій; постійний моніторинг суб'єктів сторони, яка протидіє; регулярний аналіз своїх слабких місць і слабких місць суб'єктів протидії; урахування під час побудови тактичної моделі психотипу слідчого та суб'єктів сторони, яка протидіє, і раптовість у проведенні слідчих дій та інших заходів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Блауберг И.В. Системный подход и системный анализ / И.В. Блауберг, Э.М. Мирский, В.Н. Садовский // Системные исследования. Ежегодник. – М., 1982. – С. 47–74.
2. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 57 000 слов / С.И. Ожегов; под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – 18-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1987. – 707 с.
3. Стулин О.Л. Тактические основы преодоления умышленного противодействия расследованию преступлений: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / О.Л. Стулин. – СПб., 1999. – 210 с.
4. Ларин А.М. Работа следователя с доказательствами / А.М. Ларин. – М.: Юрид. лит., 1966. – 155 с.
5. Александренко О.В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / О.В. Александренко. – К., 2004. – 192 с.
6. Бахин В.П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002 гг.) / В.П. Бахин. – К., 2002. – 268 с.
7. Топильская Е.В. Особенности расследования превышения работниками милиции должностных полномочий, сопряженного с применением насилия / Е.В. Топильская // Криминалистика. – 2011. – № 3. – С. 37–40.
8. Хайдуков И.П. Понятие воздействия, его правомерность и допустимость в деятельности следователя / И.П. Хайдуков // Вопросы теории и практики предварительного следствия в органах внутренних дел. – Саратов, 1973. – С. 134–141.
9. Дулов А.В. Введение в судебную психологию / А.В. Дулов. – М., 1970. – 159 с.
10. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей / А.Р. Ратинов. – М., 1967. – 290 с.
11. Брусницын Л.В. Поощрение за сообщения о преступлениях / Л.В. Брусницын // Законность. – 2000. – № 2. – С. 32–33.